

Zemfira Məhərrəmli
yazıçı-publisist

Mədəniyyət beşiyimizin tarixinə dair esse

Rüstəm Kamalın "Pənah xanın ruhu" adlı əsərini oxuyarkən

yüzlilliklərdə), konkret tarixi mərhələdə təşəkkül tapmasından, bu məkanın ədəbi-mədəni mühitinin tərəqqisindən bəhs edir. Adı çəkilən essədə oxuyuruq: "Şuşanın tarixi, əslində Pənah xanın ruhunun tarixidir. Pənah xan XVIII-XIX yüzlilliklərdə Qarabağ insanının düşüncəsində "ilk əcdad", onun yaşadığı dövr "ilk zaman", "mifik zaman", Şuşa isə sakral və "ilk məkan" idi".

Müəllifin qənaətinə görə, Qarabağ dövlət kultunun əsasında məhz Pənah xanın kultu, bu fəvqəltəbii xüsusiyyətlərə malik insana pərəstiş, rəğbət durur.

XVIII yüzilliyin ortalarından boy verən Şuşanın ilk çağlarında Pənah xan öz əshabələrini, necə deyərlər, qanadının altına almış, adil dövlət adamı kimi, sosial təsisatlar, ədalətli qanunlar yaratmış, fərmanlar imzalamışdır.

Essədə Qarabağın qurucusunun toplumun sabitliyinə nail olmaq üçün insanlar arasında tarixən formalaşmış sosial-mədəni münasibətlərin qorunub saxlanmasına, sayğısına da diqqətlə yanaşılır.

"Pənah xan xanlıqda, bütün ətraflarda nizam-harmoniyanın qaranlı idi. O, Qarabağ xanlığının pozulmuş sahmanını bərpa etmişdi." Pənah xanKəbirli mahalında Bayat qalasının əsasını qoymuş, möhkəm hasar çəkirmiş, xəndəklər qazdırmış, bazar, hamam, məscid tikdirmişdi. Bütün ailəsini, qohumlarını və el ağsaqqallarının əhl-əyalını oraya toplamışdı. Xanın öz təbəəsi ilə gözəl rəftarını, xanlığın tərəqqisini eşidən, ətraf ərazidə yaşayan camaat, həmçinin Təbriz və Ərdəbil vilayətlərinin əhalisi, sənətkarlar Bayat qalasına axışdırdı.

Öz qəhrəmanının heyətini az qala bir macərə romanına bənzədən müəllif onun fəvqəladə bacarığını, fədakarlığını diqqətə çatdırır: "Xorasandan, Nadir şahın əlindən qaçıb Qarabağa gələsən, burada bir dövlətin ? xanlığın əsasını qoyasan və düşmənlərlə qalibiyyətlə savaşıra qədrini qoruyasan, Şuşa kimi möcüzə şəhər salasan", deyir Rüstəm Kamal və bütün bunları Tanrı sirri hesab

edir. O, bu qurucu insanı Qarabağda ənənəvi həyatın dəyişməz adət-ənənələrini, milli örnəklərin ilkin nümunələrini formalaşdıran bir şəxsiyyət kimi də dəyərləndirir. Müəllif bu şəxsin əfsanələşdirilməsinə təbii hal kimi yanaşıaraq, Qarabağ insanının xəyalında, düşüncələrində yaşayan mifik, əsətiri təsəvvürlərə haqq qazandırdır, onun barəsində xalq rəvayətlərinin yarandığını xatırladır.

R. Kamal Pənah xanın Şuşanı yurd yeri, vətən kimi seçməsində onun qurub-yaratmaq, mühafizə etmək, tayfaya, boya məxsus olan qutsal ərazini - Şuşa qalasını göz bəbəyi kimi qorumaq missiyasını da önə çəkir.

Məhz bu səbəbdən Şuşa "uca dağ başında", dəniz səviyyəsindən 1800-2000 metr yüksəklikdə, üç tərəfdən təbii müdafiəsi olan, meşələrlə örtülmüş, bir tərəfdən uçurum, digər tərəfdən sıldırım qayalarla əhatə olunmuş bir məkanda salınmışdı.

Xanın bir neçə nəfər bilici və məlumatlı adamı qalanın yerini və ətrafını yoxladıqdan, buradakı iki-üç bulağı və digər su mənbələrini, quyular qazmağın mümkünliyünü müəyyən edəndən sonra qalanın tikilməsinə qərar verilmişdi.

Rüstəm Kamal qala üçün yer seçilərkən mövcud siyasi durumun qeyri-sabitliyinin nəzərə alınması fikrini də istisna etmir: "Biz gerek dağların içində, möhkəm və keçil-

məz yerdə elə bir əbədi və sarsılmaz qala tikək ki, onu düşmən mühasirə edə bilməsin. Qalanın bir tərəfi dağlarda olan ellərin üzünə daim açıq olmalı və mahallarla rabitəmiz, əlaqəmiz kəsilməməlidir". **Xan Şuşa qalasını M.P. Vaqifin təbirincə desək, "Şişə dağı"nda ucaldır. Mirzə Adıgözəlbəyin araşdırmasına istinadən müəllif yazır ki, hünərli ustalar, sənət sahibi və işbilən memarlar barı, bürc və divar çəkdiilər. O divarların asarı (nişanəsi - Z.M) bəzi yerlərdə indi də durur. Xanlığın əlahiddə bayrağı, gümüş sikkəsi, damğaları, cəng vaxtı səsləndirilən döyüş nərələri vardı.**

Şuşa cəmiyyətinin tərəqqi etməsinin, qüdrətlənməsinin, əbədi varlığının təminatçısı olan Pənah xan Xorasana istiqamətində hərəkət edərək gələn qarabağlıları qarşılayıb onlar üçün qısa müddətdə yaşayış şəraiti yaradır.

Nadir şah tərəfindən Xorasana köçürülmüş Cavanşir elləri ... özbaşına bütünlüklə oradan köçüb, vətənlərinə gəlir. Mirzə Camal Cavanşirin yazdığına görə, "Pənah xan yanında olan adamlarla birlikdə Qarabağ ellərini qarşılamaq üçün İran və Azərbaycan sərhədinə qədər getdi. Onlar Qarabağ torpağına daxil oldular. Hər kəs öz evvəlki yurduna gedib rahatlandı..."

Müəllif bu essədə Vaqif şeirinin diliylə digər mətləbləri də çatdırır:

**Noluydu kim, olaydım
qasidin qoynundakı kağız
ki, mən də Qələyə
bir yol gedəydim bu gedənlərtək.**

Bu şeir parçasından aydın olur ki, Şuşaya xalq arasında qısa şəkildə "Qala" ("Qələ") deyilirdi. Xanın ölümündən sonra onun hakimiyətini davam etdirən oğluİbrahimxəlil xan Cavanşir (1763-1806) rusların Qarabağ torpağına müdaxiləsindəkə atasının layiqli varisi kimi tanınır, öz hökmranlığı dövründə Qalanı böyüdü, elatı başına cəm edir, təbəəsinin rifahi üçün səylər göstərir.

Qarabağın dirçəlişində uzaqgörən, tədbirli Pənah xanın fəaliyyətini önə çəkən müəllif mədəniyyət tariximizin, sənətkarlığın təməl daşları qo-

yulan Şuşanın tədricən mədəni mərkəzə çevrildiyini, qonşu dövlətlərlə ticarət və iqtisadi əlaqələrin rəvənəq tapdığını vurğulayır. Müəyyən zaman keçəndən sonra isə Şuşada ədəbi fikir korifeyləri həyat səhnəsinə çıxacaqdı.

Tarixin müxtəlif dövrlərində öz təbii gözəlliyinə, zənginliyinə görə bəlalara, istilaya məruz qalmış Qarabağın elatı heç vaxt yadellilərə boyun əyməyib. Lakin aradan uzun bir vaxt keçmiş, zaman qılıncını çəkmiş, xəzan yelləri əsmişdi. Qarabağımıza susayan idbar nəfəsləri erməni millətçiləri Şuşanı işğal etdikdən sonra şəhərimizin adını dəyişib "Şuşi" qoymuşdu.

Müəllif bu nəsr nümunəsində regionun müəyyən dövr üçün tarixi inkişaf yolunun gerçək mənzərəsini canlandırır.

Müşahidələrim belə deməyə əsas verir ki, R.Kamalın fəhm etdiyi məqamlara, məziyyətlərə öz prizmasından yanaşmaq bacarığı da onun yaradıcılığının məziyyətlərindəndir. Müəllif belə bir fikri tələq edir ki, Şuşanın sonrakı dövrünün inkişafı məhz keçmişə bağlıdır. O, öncəki inkişafın sonrakı tərəqqi üçün özü olması amilinə də həssaslıqla yanaşır, dürüst təhlillərə varır. Ən əsası isə söylədiyi nəzəri fikirləri tutarlı dəlillərlə möhkəmləndirir.

"Qafqazın sənət məbədi", "kiçik Paris" adlandırılan Şuşamızın tarixini gözümüz önündə canlandıran esseist əsərin sonunda Qarabağın bugününe qayıdır. Müdrik Sərkərdəmiz, Prezident İlham Əliyevin və rəşadətli ordumuzun 44 günlük müqəddəs Vətən savaşımızla torpaqlarımızı işğaldan azad etdiyini, həm də yurd adlarımızı, toponimlərimizi yerinə qaytardığını (Suqovuşan, Çinarlı) vurğulayır. Müəllif hər şeyin gec-tez öz çevrəsinə döndüyünə, şuşalıların 29 ildən sonra öz müqəddəs yurdu Pənahabada - Şuşaya, həm də Pənah xanın müqəddəs ruhuna qayıdacağına inandığını söyləyir. Sonda qeyd etmək istədim ki, son dövr nəsrimizdə dəyərli örnəklərdən olan bu esse bütün yönələri ilə mühüm əhəmiyyət kəsb edir.